

ПРОФЕСОР А.І. ЯКОБІЙ (1837–1907 РР.) – ТЕОРЕТИК І ПРАКТИК ГІГІЄНИЧНОЇ НАУКИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті розглядається багатогранна діяльність ученого-гігієніста Харківського університету А.І. Якобія в другій половині ХІХ ст. Аналізуються найважливіші праці вченого, які розкривають пріоритетні напрямки гігієнічних досліджень, характеризують громадянські і світоглядні позиції видатного гуманіста другої половини ХІХ ст.

Ключові слова: гігієнічна наука, Харківський університет, учені-гігієністи, кафедра гігієни, дослідження, інтелектуальний портрет.

Становлення вітчизняної гігієнічної науки другої половини ХІХ ст. пов'язане з іменем відомого вченого, професора Харківського університету Аркадієм Івановичем Якобієм (1837–1907).

Розвиток капіталістичного виробництва потребував ринку найманої праці, відтворення людських ресурсів, упередження масових епідемічних захворювань, що актуалізувало проблему соціальної гігієни та гігієни праці. Саме тому формування суспільної гігієни було одним із важливих етапів у розвитку гігієнічної науки цього періоду. Вчені-гігієністи розглядали людину невід'ємно від суспільства, в тісному взаємозв'язку з факторами, які діють на неї в умовах суспільного розвитку. А.І. Якобій належить до когорти учених-гігієністів другої половини ХІХ ст., які розуміли значення соціального фактора і розвивали гігієну як суспільну науку. У своїх наукових працях і лекціях вчені пропагували саме цю ідею.

Аналіз біографічних даних А.І. Якобія свідчить про те, що він, окрім висококваліфікованого фахівця, був ще й лікарем-гуманістом, який сповідував ідеали людиноцентризму. Інтелектуальна біографія вченого є повчальною для сучасного покоління молодих дослідників у контексті досвіду вітчизняної науки. Водночас ім'я цього визначного вченого і громадського діяча в радянську добу було незаслужено забуто. Хоча понад дві сотні років тому А.І. Якобій окреслив великі перспективи розвитку гігієни і багато зробив для того, щоб перетворити її в соціальний інститут.

Якобій Аркадій Іванович, професор судової медицини, а потім гігієни, народився 22 вересня 1827 р. у м. Казані. Дістав домашню освіту, навесні 1843 р. склав у 1-ій казанській гімназії вступний іспит до університету на фізико-

математичний факультет. Екзаменатором з математики був відомий учений М.І. Лобачевський.

Закінчивши в 1847 р. університет, А.І. Якобій здобув ступінь кандидата фізико-математичних наук і був зарахований до штату Казанського губернського правління. Впродовж 1847–1857 рр. А.І. Якобій працював на різних посадах у відомстві міністерства юстиції. За дорученням міністерства він подавав свої пропозиції відносно реформ, необхідних у карному судочинстві. Його бачення реформ зводилося до 3 основних, дуже радикальних на той час пропозицій: а) усунення кримінального переслідування в справах про розкол; б) скасування кріпацтва; в) заснування гласного суду. Однак ці побажання не були реалізовані в царській імперії.

Працюючи у відомстві міністерства юстиції, А.І. Якобій одночасно навчався в Медико-хірургічній академії, а згодом поїхав за кордон, де продовжував поглиблювати знання з медицини у Вюрцбурзькому університеті. 23 жовтня 1863 р. за роботу «*De ammoniaco caustico in usum Chirurgiae*» удостоєний ступеня доктора медицини. Після повернення до Росії Медико-хірургічна академія 13 квітня 1863 р. присвоїла йому ступінь доктора наук за роботу, проведену в лабораторії Дюбуа-Раймонда – «Про подразнення хімічними речовинами чутливих нервових ниток жаби» [1].

30 травня 1864 р. А.І. Якобія обрано і 18 серпня того ж року затверджено доцентом Казанського університету по кафедрі судової медицини.

Свою діяльність у галузі гігієни А.І. Якобій розпочав у Казані на посаді першого професора кафедри гігієни в Казанському університеті і одним з перших у Росії.

У зв'язку з цим М.К. Корбут у ювілейному збірнику «За сто двадцять п'ять лет Казанского

університета» повідомляв: «Не торкаючись в нашій роботі історії факультетів, ми, зрозуміло, тим більше не зможемо зупинитися на історії кафедр. Але ми вважаємо за необхідне зробити один виняток – для кафедри гігієни. Нам здається, що це необхідно тому, що боротьба за кафедру гігієни добре відображає висоту суспільно-політичної і лікарської свідомості медичного факультету після запровадження статуту 1863 р. Вважаючи ґрунтовне знайомство з гігієною однією з найважливіших умов лікарської освіти, факультет постійно прагнув поставити викладання гігієни в належні умови. Першим викладачем гігієни, після запровадження статуту 1863 р., в Казанському університеті був визначний ліберал і земський лікар проф. Якобій, який на початковому етапі своєї діяльності, окрім гігієни, викладав ще судову медицину. Факультет тоді ж пересвідчився в неможливості поєднати в одній особі викладання двох таких важливих і цілком різнорідних предметів і, відділивши від гігієни судову медицину, доручив її окремому викладачеві. Таким чином, А.І. Якобій залишився на гігієні як професор, проте окремої кафедри гігієни все ж не було і вона залишалася доцентурою» [2].

Водночас А.І. Якобій мотивував необхідність організації самостійної кафедри гігієни такими доводами:

«1. Гігієна і медична поліція пов'язані між собою, як галузь знання і його застосування; тільки у взаємозв'язку вони становлять повне вчення про народне здоров'я, одну з головних сторін життя народу, становлячи разом з судовою медициною державний відділ лікарства; вони різко від неї (судової медицини) відрізняються також і роллю в громадському житті: гігієна і медична поліція перебувають більше в зв'язку з адміністрацією, судова медицина – з судовою владою держави.

2. Гігієна і медична поліція опікуються всіма аспектами життєдіяльності населення і окремої людини і мають широкий предмет дослідження.

3. До того ж в останні 2 роки, внаслідок земського устрою, виникла потреба в лікарях для сільського населення, де систематична медична допомога дуже утруднена, а тому гігієнічним умовам життя належить далеко не остання роль.

Доцільність щодо необхідності розширення межі факультетського викладання гігієни була визнана не лише в Казані. До такого ж висновку прийшли Київський університет св. Володимира і Санкт-Петербурзька медико-хірургічна академія.

Університетська рада погодилася з цим проектом, але міністерство наприкінці того ж року відмовило в такій реорганізації» [3, с. 6].

На особливу увагу заслуговує лекція професора А.І. Якобія «Про щастя під кутом зору гігієни», яку він прочитав 16 березня 1869 р. у Казанському університеті, де містилася низка цікавих і прогресивних думок щодо розгляду людини як цілісного організму і соціальної істоти:

«Багато хто розрізняє в гігієні дві науки: гігієну людського суспільства або держави, так звану загальну, або суспільну гігієну і гігієну окремої людини, поза її суспільними відносинами, так звану спеціальну гігієну. З цим не можна погодитися; звичайно, можливо в думці поділяти умовно людину на мислену шкіру, мислені нутроші або ще як-небудь інакше; але кожен погодиться, що окремо ні та, ні інша частина не дають правильного поняття про цілу людину, а значить, не дають і права на висновки, які можна застосовувати до реальної розділеної людини. Крім того, ніхто гадаю не стане перечити, що життя, засоби та інтереси людини складніші, ніж життя, засоби та інтереси мурахи чи бджоли; звичайно нікому не спаде на думку вивчати життя мурахи поза будовою і життям мурашника, бо мураха живе тільки в мурашнику, а значить, тільки в мурашнику і можливе повне, нормальне життя мурахи.

Те саме й для інших тварин, які живуть громадами, а тим більше для людини, яка живе найскладнішою з усіх відомих громад. Щоправда, кожна окрема людина має свою власну, їй самій належну роль, але вона разом з тим відіграє суспільну роль і тим більше, чим досконаліше те суспільство, до якого вона належить».

Висловлена в наведеній цитаті думка цілком відповідає нашим сучасним уявленням про цілісний організм. Не менш цікава думка А.І. Якобія про те, що людину не можна розглядати й вивчати поза суспільством, поза соціальними умовами.

У цій лекції містяться також висловлювання проти експлуатації людини людиною.

«Дозвольте мені навести вам кілька картин минулого; подивимось, як жили люди колись; чим вони користувались в житті, куди і кому йшла їхня праця, які були в них прикрощі й радощі і наскільки сталою була їх благополучна доба...».

«За відомостями з початку XVI ст. у хатах англійських робітників долівка була звичайно з глини, постійно вкрита мочалами. Їх не зчищали по 20 років підряд, а тільки підкладали нові. На долівці недоїдки риби, залишки блювоти та природні сліди собак і людей. Для обіду замість стола клали дошку на

козла, ковдра на ліжку бувала рідко, бо спали здебільшого не скидаючи одягу».

Тепер, відзначає А.І. Якобій, становище змінилося. «...Майже скрізь почалася боротьба праці з капіталом, права з силою і немає ніяких підстав сумніватися в її наслідках. Будуючи своє щастя за рахунок зовнішніх для неї частин природи, вона (людина) може експлуатувати або її саму, або, крім того, і інших рівних собі людей. Експлуатація природи неминуха; у зв'язку з взаємною рівноправною експлуатацією людей вона спроможна дати правильне щастя; щастя ж, побудоване більш або менш виключно на нерівноправній, безвзаємній експлуатації інших людей, може і повинно вважатися неправильним. Нам не треба далеко ходити для того, щоб знайти приклади неправильного щастя. Світ сповнений ними. Наприклад, на фабриці виготовляють предмети для військового заняття. Призначені для руйнування у воєнний час, вони діють руйнівню і в так званій мирний час; вони вірно й без промаху отруюють робітників ртуттю. Інший приклад: що може бути потворніше і разом з тим і невинніше чорного чоловічого капелюха, так званого «циліндра»; тим часом капелюшники, кажуть, часто отруюються ртуттю. На одній капелюшній фабриці було 38 випадків вагітності жінок, у яких 10 дітей народилося передчасно, 8 було мертвороджених, 10 померло до 5 років, 9 було кволих та хворих і лише 1 дитина була здоровою. Ще приклад. Що здавалося б простіше і невинніше, ніж гарні англійські ножиці й бритви із закругленими спинками або такі ж виделки? Тим часом робітники, які їх шліфують, доживають у середньому тільки до 29 років; їх убиває тонкий пил від сталі й точильного каменя. З приводу цього Кольб, один з найкращих статистиків, запитує: кому потрібна ця закруглена спинка? Можна навести ще незліченну кількість прикладів неправильного щастя, тобто щастя, побудованого за рахунок щастя, здоров'я або життя інших людей.

Лишається нерозв'язаним лише одне питання: які умови потрібні, щоб досягти правильного щастя? Розв'язанням цього питання займається та наука, яку я назвав на початку своєї лекції. Якщо ви переконалися, що вона, тобто гігієна, покликана відігравати роль у благоустрої держави, якщо ви переконалися, що в її успіхах безпосередньо зацікавлена кожна людина, то праця моя не минула марно» [3, с. 12–13].

А.І. Якобій наприкінці лекції вказує, що щастя, тобто задоволення всіх потреб людини, в тому числі й усунення експлуатації людини

людиною, може бути досягнуте гігієнічними заходами, що не зовсім пов'язується із змістом усієї лекції. Важко уявити, щоб така широко освічена людина, яким був А.І. Якобій, так спрощено розуміла шляхи розв'язання великих соціальних проблем. Можливо, що за умовами того часу він не міг прямо висловити свої думки.

У лекції наводиться опис тяжкого становища селян та робітників в інших країнах у минулому і говориться про те, що зараз картина вже змінюється, що в Англії, Німеччині, Франції та в інших країнах зростає робітничий рух, що «скрізь почалася боротьба праці з капіталом, права з силою». А.І. Якобій вірить, що ця боротьба закінчиться перемогою праці і права.

Про становище селян і робітників у Російській імперії йому важко було говорити в політичній обстановці тих часів. Читаючи ці рядки, ясно розумієш, що лектор, описуючи тяжке становище робітників та селян в інших країнах і розпочату там боротьбу, вказує той шлях, яким повинні йти робітники і селяни, щоб покращити своє життя на батьківщині.

Немає підстав вважати, що А.І. Якобій думав про революцію. Він не був революціонером; найімовірніше він мав на увазі мирні соціальні реформи. А.І. Якобій був гуманістом у найвищому розумінні цього слова і в соціальній нерівності та расових переслідуваннях вбачав велику проблему людства. Але про радикальні заходи він не мріяв, а тому посилається на соціаліста-утопіста Фур'є, а не на революційних соціальних реформаторів, імена і ідеї яких йому, безперечно, були відомі.

Розквіт діяльності професора А.І. Якобія відбувається в Харківському університеті, куди він приїхав уже відомим ученим. На засіданні медичного факультету Харківського університету 17 лютого 1872 р., де вирішувалося питання про запрошення А.І. Якобія на кафедру гігієни, професор А.С. Пітра повідомив, що А.І. Якобій перебуває «в числі найкращих сил Казанського університету і відомий своїми науковими працями». У своєму рапорті А.С. Пітра писав: «Факультет дістане в ньому цілком готового викладача однієї з найважливіших кафедр, заміщення якої у нас є справою важкою через малу кількість осіб, які спеціально вивчили гігієну» [3, с. 7].

До Харкова професор А.І. Якобій приїхав 8 травня 1872 р. Він був зарахований екстраординарним професором на кафедру загальної терапії і лікарської діагностики, але одночасно проводив роботу для кафедри гігієни, яку було офіційно відкрито 1 лютого

1873 р. Цю дату можна вважати початком заснування кафедри гігієни медичного факультету Харківського університету.

Кафедру гігієни Харківського медичного факультету було організовано через рік після створення в Медично-хірургічній академії і на медичному факультеті Київського університету перших самостійних гігієнічних кафедр (кінець 1871 р.).

Кафедру гігієни в Харківському університеті А.І. Якобій очолював у 1872–1885 рр., після чого знов повернувся до Казанського університету.

Таким чином, кафедру гігієни організовано в Харкові раніше, ніж її внесено до списку

кафедр за університетським статутом; кафедра гігієни увійшла до списку Статуту лише 1884 р.

Отже, професор Харківського університету А.І. Якобій відіграв важливу роль в становленні і розвитку гігієнічної науки на терені Слобідської України. Найважливішими складниками інтелектуального портрету А.І. Якобія були: професіоналізм, гуманізм, активна життєва позиція, людиноцентризм. Наукові здобутки і практична діяльність учених слугує важливими морально-етичними, соціокультурними вимірами епохи другої «інтелектуальної революції» середини – кінця XIX ст.

ДЖЕРАЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. За сто лет: биограф. словарь профессоров и преподавателей Императорского Казанского университета (1804–1904). – Казань, 1905. – 328 с.
2. Корбут М.А. Казанский государственный университет имени В.И. Ульянова-Ленина за 125 лет. 1804–1929 / М.А. Корбут. – Казань, 1930. – 258 с.
3. Кошкін М.Л. Аркадій Іванович Якобій – видатний вітчизняний гігієніст / М.Л. Кошкін. – К.: Здоров'я, 1964. – 32 с.

© *Сергей Бондарчук*
(Киев)

ПРОФЕССОР А.И. ЯКОБИЙ (1837–1907 ГГ.) – ТЕОРЕТИК И ПРАКТИК ГИГИЕНИЧЕСКОЙ НАУКИ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В.

В статье рассматривается многогранная деятельность ученого-гигиениста Харьковского университета А.И. Якобия во второй половине XIX в. Анализируются важнейшие работы ученого, которые раскрывают приоритетные направления гигиенических исследований, определяют гражданские и мировоззренческие позиции выдающегося гуманиста второй половины XIX в.

Ключевые слова: гигиеническая наука, Харьковский университет, ученые-гигиенисты, кафедра гигиены, исследования, интеллектуальный портрет.

© *Serhii Bondarchuk*
(Pereyaslav-Khmelnytsky)

A.I. YAKOBII (1837–1907) – THEORIST AND PRACTITIONER OF HYGIENICS, PROFESSOR OF KHARKIV UNIVERSITY IN THE SECOND HALF OF THE XIX-TH CENTURY

A.I. Yakobii as a scientist-hygienist of Kharkiv University and his many-sided activities in the second half of the XIX-th century are considered in the article. The most important works of the scientist, in which revealing priorities direction of hygienic studies, characterizing civil and world outlook positions of the outstanding humanist of the second half of the XIX-th century are analyzed.

The formation domestic hygiene science in the second half of the XIX-th century associated with the name of the outstanding scientist, professor of Kharkiv University – Arkadii Ivanovych Yakobii (1837–1907).

The development of capitalist production needed to wage labour market, the creation of human resources, prevent massive epidemic diseases that actualized the problem of social hygiene and occupational health. Therefore, the formation of public health was one of important stage in the development of hygiene science of this period. Scientists-hygienists considered a man inseparable from society, in close connection with the factors that influence upon a man in conditions of social development. A.I. Yakobii and others scientists-hygienists of the second half of the XIX-th century understood the importance of social factors and develop hygiene as a social science. In their scientific works and lectures scientists have promoted the same this idea.

Analysis of the biographical data of A.I. Yakobii suggests that he was not only highly qualified specialist but was also a physician-humanist, who professed ideals of man-centrism. The biography of the

scientist is instructive for the modern generation of young researchers in the context of the experience of domestic science. However, the name of this distinguished scholar and public figure was undeservedly forgotten in Soviet period. Although more than two hundred years ago, A.I. Yakobii outlined the great prospects of hygiene and did important contribution that to turn it into a social institution.

Heyday of Professor A. Yakobii activity occurs at Kharkov University, where he has come as a famous scientist already. At a meeting of the Medical Faculty of Kharkov University on February, the 17-th, 1872, the question of inviting A. Yakobii to the department of hygiene was solving, Professor A. Pitra said that A. Yakobii was «among the best forces of Kazan University and was known for his scientific works». The department of hygiene was organized in Kharkov before it was listed by departments campus charter; Department of Hygiene joined the list of the Charter only in 1884

So, Kharkov University professor A. Yakobii played an important role in the formation and development of sanitary science on the field of Sloboda Ukraine. The major components of intellectual portrait of A. Yakobii were: professionalism, humanism, active lifestyle, humanity. The scientific achievements of scientists and practical activities serve as an important moral, ethical, socio-cultural dimensions of the second era of «intellectual revolution» mid – late nineteenth century.

Keywords: hygienic science, Kharkov University, hygienists, Department of Hygiene, research, intellectual portrait.

До редакції надійшла 30.09. 2014.

УДК 631.615:001(477.41)

© Катерина Чередник
(Київ)

РОЗГОРТАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАНФИЛЬСЬКОГО БОЛОТНОГО ОПОРНОГО ПУНКТУ ЗА НАУКОВИМИ ПРОГРАМАМИ ЙОГО ДИРЕКТОРА МИКОЛИ НИЧИПОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА У 1930-Х РР.

Аналізуються часи становлення (1930-ті рр.) Панфільського болотного опорного пункту (в подальшому – станції) як повноцінної наукової установи, застосовані методи досліджень, відпрацьовані прийоми якої виявилися настільки життєздатними, що основні положення та рекомендації витримали випробування часом та стали класичними для землеробства на болотних ґрунтах України. А молодий її керманіч М.Н. Шевченко своїми науковими працями, багато з яких мали свій початок в цій дослідній установі по праву увійшов до плеяди аграрної еліти України.

Ключові слова: сільськогосподарська дослідна установа, польовий дослід, сільськогосподарське освоєння болотних ґрунтів, Україна, Микола Ничипорович Шевченко.

У 2015 р. Панфільська дослідна станція ННЦ «Інституту землеробства НААН» відзначатиме 100-річний ювілей, точніше історичний момент заснування її попередниці – Підставської болотної дослідної станції, відкритої в 1915 р. за ініціативи тодішнього Полтавського губернського земства в с. Підставки, яке розташоване в нижній частині заплави р. Супій. Доречно добрим словом згадати і її колишнього директора та наукового керівника Миколу Ничипоровича Шевченка (1909–1995 рр.), який у скрутні 1930-ті рр. не побоявся очолити цей осередок та проаналізувати науково-дослідну роботу під його керівництвом. За час його діяльності в установі, а саме в 1936 р., її було перетворено в Панфіло-Яготинський болотний опорний пункт у с. Панфили Переяславського (нині – Яготинського) району Київської області. Можемо по праву стверджувати історичну роль молодого керівника в становленні Панфільської

болотної дослідної станції як повноцінної наукової установи з ретельно відпрацьованими науковими прийомами і методикою досліджень.

З конкретними етапами наукових пошуків, розгорнутих на Панфільській дослідній установі у 1930-х рр. можна ознайомитися з написаних М.Н. Шевченком таких робіт «К истории Панфильской опытной станции по освоению болот», «Краткого отчета по научно-исследовательской работе Панфильского и Подставского болотных опорных пунктов» (1936 р.), «Отчета о научно-исследовательской работе произведенной Панфильским болотным опорным пунктом Украинского научно-исследовательского института гидротехники и мелиорации в 1937 году» (оригінальні рукописи зберігаються в архівному фонді Панфільської дослідної станції ННЦ «Інституту землеробства НААН»). Історико-науковий аналіз цих праць і подальших звітів установи, засвідчує,